

Kevadise pööripäeva paiku külastab Hedvigit korduv unenägu. Mööda kitsaid tänavaid jooksevad lapsed. Vahel on neid kolm, vahel seitse, teinekord rohkemgi. Nende õblukeste kintsude ümber on räbaldunud seelikud. Nad hingeldavad ja väikesed paljad jalad pladisevad vastu konarlikke munakive, silmis tagaaetava metslooma hirm. Nad mööduvad eluhoonetest ja kusagilt kaugelt kostab teravaid laske. Kirikuni jõudes seisatavad nad korraks, vaatavad katkiseid müüre ja litsuvad end seejärel uksepraost sisse. Kirik on tühi ja jahe. Laste ihust kerkib sooja auru. Nad peidavad end pinkide alla, sest väsinud keha ei jaks enam põgeneda. Hingetõmbed kõlavad liiga valjult, sest heli peegeldub jahedatelt kirikuseintelt vastu.

„Heeh eeh...” kostab summutatud kohin.

„Heeh eeh... Heeh eeh...” hingavad lapsed raskelt, tundes küünarnukkide all mosaiikpõranda rõskust. Vastasseinast jälgib neid ainiti pragunenud näoga neitsi Maarja kuju, käsi armulikult üleval, ja unenägija kuuleb selgelt, kuidas kirikutuules kostab hääl:

„Raahel nutab oma lapsi taga.”

Unenägu haarab Hedvigi alati nõnda endasse, et ta tahaks tõusta ja karjuda, ärgata sellest painajalikust miraažist, kuid jälle surutakse jämeda pöidlaga ta laugudele ning ta vajub veelgi sügavamale teadmatusse. Ta ei tea, kas lapsed leitakse üles ja kistakse välja. Kas nad pärast seda üldse kunagi üles leitakse?

HEDVIG

Berliini–Yarbasi raudteeliin, 1911

Sellised need siis ongi, mäed. Isa oli rääkinud mägede valgetest tippudest, aga unustanud lisada, et see pole mitte ainult jää ja lumi, mis nad valgeks teeb, vaid ka heledat tooni kiviklibu. Tol hetkel Anna seda veel ei teadnud, lihtsalt vaatas oma Põhjamere karva hallide silmadega mägesid ja tajus, kuidas need tekitavad hubase tunde. Mitte koduse, ei, just nimelt hubase, sest nad kaotasid ära silmapiiri, ja mägede vahel oli tunne, nagu viibiksid piiritletud ruumis. See oli hoopis teistmoodi kui tema isakodus Eestis, kuid see ei vähendanud lumma, mida tekitas kümnete ja siis taas kümnete mägede vaatamine. Anna pani näo vastu rongiakent, et paremini näha, et näha rohkem, ahmida endasse mägesid, mille vaatamisest ei saanud kuidagi küllalt. Aknad olid küll söetolmust määratud, kuid vaadet see ei takistanud. Kas pole see mitte alati nii, et mida on vaja näha, seda sa ka näed, mõtiskles Anna. Küllap just seetõttu ei suutnud ta isegi rongivagunis viibivaid inimesi uudistada, lausa vägisi kiskus pilk jälle akna poole. Mägede kutse oli tugevam.

Neid oli kaks, kes nad Berliinist Türgi poole sõitsid. Piiriületus oli läinud probleemideta, naised vastasid vaid, et on kooliõpetajad ja misjonärid, ning sellest türk-lasest ametniku jaoks piisas, et nad paari põlevasilmse

märkusega üle piiri lasta. Elfride oli tumedapäine ja lühemat kasvu, sulandudes oma kehakujult paremini türgi naiste sekka, keda eristasid temast laias laastus vaid peärätid ja ülerõivad. Anna oli seevastu sihvakam ja heledapäine ning torkas kõigile hästi silma.

Vagunisse sisenedes leidsid nad kohad akna all, mis Annat rõõmustas. Talle meeldis võõraid maid vaadata ja võrrelda neid kodumaaga. Esimest korda Sankt-Peterburgi sõites oli teda hämmastanud lai Neeva jõgi, milletaolist polnud ta varem näinud isegi mitte Tartus, kuhu isa ta kord linnajuhtide koosviibimisele kaasa võttis ja millest jäid meelde Emajõe rauged vood. Esimest korda Malche piiblikooli sõites imetles ta jällegi Saksamaa lopsakate metsade hiiglaslikke põlispuid. Nüüd olid need mäed, mis teda võlusid.

„Teie piletid, palun,” lausus ta kõrval üks mees esialgu türgi ja seejärel kohmakas saksa keeles ning naised hakkasid taskute kallal kohmitsema.

„Kes selle eest tasub?” küsis mees seejärel ja tonksas jalaga vahekäigus olevat kohvrit, nõnda et Anna vana sumadani lukud lahti hüppasid ja kõik rongisviibijad võisid näha selle nappi sisu: kaht kleiti, kingapaari, kodust kaasa võetud ema salli, raamatuid ja tema suureks häbiks ihupesu.

„Keegi ei öelnud, et selle eest tuleb eraldi maksta,” vastas ta asju tagasi toppides. Siis tõstis ta pilgu ja märkas, et noor konduktor naeratas. Mees teadis väga hästi, et kohvri eest polnud tarvis tasuda, ta oli tahtnud naiste kallal norida, kuid kas kogemata või meelega pannud nad ebamugavasse olukorda.

Elfride punastas noormehe naeratusele vastates, kuid Anna mitte. Küllap oleks Elfride rohkemgi naernud, kui selle kohta poleks talle elu jooksul korduvalt märkust tehtud: nii ei ole viisakas. Suure häälega naermist ei peetud heaks tooniks ka misjonäride seminaris ja nii oli Elfride õppinud naeru alla suruma.

„Kuhu reisite?” küsis mees tugeva aktsendiga.

„Kiliikiasse...” alustas Anna.

„Marashi linna,” katkestas teda Elfride ja ulatas noormehele paberilipaka, mille too mõistmatul ilmel kohe tagasi andis.

„Oih, see ei ole ju üldse pilet,” tõdes Elfride ja punastas taas. Ta kohmitses oma suure märsi kallal ja sobras paberites. Nad olid pileti kassast ette ostnud, seega pidi see kindlasti kusagil olema.

„Marashi, vaeste linna?” vaatas noor mees neid uudishimutsevalt, oodates, kuni Elfride otsimise lõpetab.

„Me oleme õpetajad,” lausus Anna.

„Saksamaalt,” lisis Elfride, justkui poleks märganudki, et noormees juba kõnetaski neid saksa keeles.

„Ärge tehke sellest liiga suurt numbrit,” lausus Anna piletit ulatades ja nägi, kuidas noormees tõsiseks tõmbus. Oma madala hääle tõttu mõjus ta meestele alati nii. See oli miski, mida ta ise ei mõistnud, kuid tajus sellegipoolest. Lapsest saadik oli tema kohta öeldud: tugev. Kõigile kasvavas justkui pulk selgroo külge, mis sundis nad sirmemalt seisma ja noorele naisele suuremat lugupidamist osutama, kui see tema eakaaslaste puhul tavapärane oli.

„Kas see oligi armeenlane?” sosistas Elfride, kui noormees eemaldus.

„Kindlasti mitte,” sosistas Anna vastu.

„Kuidas sa selles nii kindel saad olla?”

„Ma tean, ma olen pilte vaadanud, ja sina oled ka,” noomis Anna. „Nad on teistmoodi.”

Annat pahandas vahel Elfride pealiskaudsus ja kuigi nad olid samas koolis käinud, ei olnud nad siiski kõike jaganud. Anna polnud talle kunagi rääkinud oma õpetajast Kargelist ega sellest, mida too oli jutustanud armeenlaste kohta. Pühamehel oli selge seisukoht: kristlasi peab nende õnnetuses aitama, kui neid omaenda maal taga kiusatakse.

Samuti oli Anna juba mõnda aega suure hoolega lugenud Türgist saabunud ehmatavaid sõnumeid, kuid neid oli ta ka Elfridega jaganud. Tolle jaoks olid aga tihtipeale tähtsamad teised asjad, näiteks õmbles ta sageli kleidile uut kraed külge ja lasi uudistest vaid silmad üle, nagu peljates, justkui võiksid paberi peal olevad sündmused talle liiga teha: „Jumal ise korraldab sellised asjad ära, peame usaldama.” See oli tema tavapärane vastus, kui Anna teda taas mõnd enda jaoks põletava tähtsusega pikemat artiklit lugema utsitas.

Elfride motiivid Türki minekuks olid hoopis teised kui Annal. Tolle tumedapäise saksa naise lootus oli jutlustada evangeeliumi, kuni kõik sellesse pöörduvad. Anna aga seevastu teadis kindlalt, et ta läheb inimesi aitama. Seda oli ta teadnud Kargeliga kohtumisest peale, kui ta kodus palves pea vastu lauda langetas ja seda Jumalale lubas.

„Huvitav, kuidas seal olema saab?” küsis Elfride elevel olles ühtelugu. „Saksamaal oli meil päris hea elu.”

„Igal pool on hea elu, kus saab Jumalat teenida,” vastas Anna. „Keegi ei ole meid sinna sundinud, me ise tahame

sinna minna,” lisas ta, sest ei soovinud Elfridega tühist juttu ajada ning eelistas selle asemel süveneda millegi kasuliku tegemisse. Lugemine oli hea vabandus, et oma-ette olla.

„Näita siia,” nõudis Elfride.

„Mitte praegu,” lausus Anna kaustikut vastu rinda tõmmates.

„Milleks sulle need mitu aastat vanad ajalehed?”

„Kust sa võtad, et need vanad on?”

„Ma nägin aastaarvu. Sul on seal mitu aastat vanad lehed. Sa loed neid üha uuesti. Need peaksid sul juba pähe kulunud olema.”

„Kas sind need siis tõesti ei huvita?” küsis Anna ja lasi kladel rüppe langeda. „Näed, siin on uudis, et Konstantinoopolis oli armeenlaste ülestõus. See siin on uuem,” osutas ta. „Need aga on meie Türgis viibivate ödede viimatised kirjad, mis ajalehes avaldati.”

„Olgu, millest nad jälle kirjutavad?”

„Milline on nende elu-olu,” vastas Anna ja lisas murelikul toonil: „Sellistes tingimustes.”

„Oh tõesti, õde, milleks meile see!” hüüatas Elfride poolhääli ja keeras pea ära, justkui võiksid uudised ajalehest talle näkku hüpata. „Naudime parem sõitu, siis mõtlen ka mina ehk vähem selle peale, et me otse sõja keerisesse läheme,” lausus ta vabandavalt.

„Kõige hullem peaks läbi olema,” ütles Anna. „Jumal ei lase sellistel asjadel rohkem korduda,” lisas ta, tundes muret Elfride vaimse ettevalmistuse pärast.

„Kas sa nägid, kuidas see mees meid vaatas?” vahetas Elfride sujuvalt teemat. „Nagu oleks meil kärntõbi või

mingi viga küljes. Mis sa arvad, mida ta mõelda võis?”

„Ei pannud tähele,” lausus Anna lakooniliselt. Ta süvenes uuesti kladesse, et pääseda mõneks ajaks Elfridega rääkimisest. Tollel oli ilmselgesti igav ja ta püüdis Annat kuidagi meelitada kõnelema. Kuid see ei pakkunud jällegi Annale huvi. Märksa rohkem kõitsid teda vanad ajaleheväljalõiked misjonitööst Türgi aladel, kuhu nad teel olid. Suutnud läbi lugeda ülestõusust rääkiva artikli, kiskus pilk aga taas kladelt minema. Anna avastas end uuesti aknast välja vaatamas, rinnus põksuv ärevus, et millal ometi hakkavad paistma paljuräägitud Köroglu ja Ahiri valged tipud, mis annavad tunnistust sellest, et hakatakse jõudma Kiliikiasse, kus neid juba oodatakse.

*

Perroonil, mis ei olnudki õieti perroon, vaid puidust platvorm keset tühermaad, oli kuum, pea talumatu leitsak. Raudteejaamas pidi neid ootama Peeteli orbudekodust saadetud vanker, aga seda oli võimatu leida. Kõik kohad olid täis mehi, nad hõikusid ja vehkisid kätega, osal olid püssid seljas.

Lisaks oli raudteejaamas kümneid naisi ja lapsi, tüdrukusi, rätid peas, poisikesi, näpud suus, hoidmas kinni emade põllest ja seelikust. Ühe naise ümber istus kaheksa last, kes kõik suurisilmi katmata peaga välismaalasi vaatasid, kui nood mööda sammusid. Poisike hüüdis midagi, kuid ema vaigistas ta kohe.

Naised tegid rahvasummas juba mitmendat ringi, kuid inimesi ei jäänud kuidagi vähemaks. Perrooni taha olid raudteetöölise jaoks püsti pandud suured telgid, mille

küljele oli maalitud tuttav vapp, kahepäine kotkas, ja selle alla valge värviga rohmakate tähtedega kirjutatud *Anatolische Eisenbahn*. Kui lokomotiiv vagunitega lahkus, ronisid tolmused raudteetöölised kohe rööbastele ja hakkasid nende vahel kaevama. See tegevus jäi naistele mõistetamatuks.

„Miks on vaja ometi kaevata rööbaste vahel?” küsis Elfride, vaadates ise, kuidas mehed labidatega kivikesi ühest kohast teise ajasid, justkui imiteerides töö tegemist.

„Kui räägiks õige nendega?” pakkus Anna.

„Need on ju mehed,” pelgas Elfride.

„Mis sest, ehk on nende seas mõni sakslane?” avaldas Anna lootust.

„Mine siis ise,” surus Elfride sõbratari ettepoole.

Anna astus mehe juurde, kes parasjagu labidale toetus, ja küsis saksa keeles, et kust siit õige vankri võiks leida. Mees raputas vaid pead, seletas siis võõras keeles midagi enda kõrval seisvale töömehele ning viipas seejärel naised endaga kaasa. Kaks kohvritega misjonäri kõndisid kuulekalt võõra mehe järel perrooni taga olevate telkide vahele, endal erutusest süda pekslemas.

Mees peatus ühe telgi ees ja osutas käega seda katvale lahtiselt lendlevale palakale, ütles midagi võõras keeles ja lahkus rutujalu. Anna piilus ettevaatlikult telgikanga vahelt sisse, seest kostis saksakeelset kõnekõminat ja kusa-gil sügavikus jutlesid omavahel kaks inimest: üks neist pikem, teine lühem.

„Vabandage,” lausus Anna sisse astudes.

Mehed vaatasid neid. „Sakslane?” küsis pikem, üllatusenoot hääles.

„Jah, me oleme kahekesi. Õpetajad.”

„Misjonäre satub meie juurde harva,” vastas mees, taibates kohe, miks naised olid tulnud. „Mul oli siin küll üks kirikuõpetaja, aga tema läks tagasi Viini, kui taipas, kuidas siin kristlastesse suhtutakse.” Mees muigas seda öeldes ja Anna ei saanud aru, kuidas ta võib nii tõsise teema üle nalja heita, kuid eesmärgi nimel otsustas ta keskenduda peamisele.

„Tahame jõuda Marashi linna, aga ei suuda oma vankrit leida,” lausus ta ja taipas, et ei olnud end ju tutvustanud. „Minu nimi on Anna Hedvig Büll ja tema on Elfride...”

„Elfride Schneider,” astus Elfride ta selja tagant välja ja ulatas käe.

„Günther, juhataja,” lausus mees ja surus ilma häbene mata käe hoopis Annale ja alles seejärel Elfridele pihku. „Saksamaaga võrreldes on siin segadus kerge tekkima,” müristas ta naerda, vaadates Elfride poole, kes oli häbelikult pilgu maha löönud. „Võite võtta ükstaspuha millise vankri, öelge lihtsalt sihtkoha nimi. Raha eest sõidavad kõik hea meelega, olgu või mitme päevatee kaugusele. Ah, ma näitan teile,” rehmast Günther ehmunud noori misjonäre vaadates käega ja astus nende ees telgist välja.

„Aitäh teile, jumal õnnistagu,” vastas Anna järgnedes. Ta vaatas, kuidas mehe saapad liivasel maapinnal liiguvad ja pani tähele, et need on hoolega viksitud.

„Mis teid ootab seal Marashis?” uuris Günther.

„Orbudekodu.”

Mees noogutas.

„Vanemateta jäänud armeenia lapsed. Lähete emadeks?”

„Kas nüüd päris emadeks...” lausus Elfride.

„Aga kes nende emad siis enam on? Ikka teie, varsti ripuvad nad teil küljes ja tahavad, et õhtuti unejuttu loeksite,” muutus mees taas heatujuliseks. „Mul on siin raudteetöölaliste seas ka mitmeid peresid.”

„Kas armeenlaste peresid?” uudishimutses Elfride.

„Jah, lastega... Mõne jaoks olen isegi mina meeldiv, onuks kutsuvad,” ütles mees naljatlevalt.

„Kas neil siis oma kodusid ei ole?” küsis Elfride.

„Kus neil siis on, osad jäid juba kirikute mahapõletamise aegu kodudest ilma.”

Reaalsus tabas naise ootamatult, paarikümne aasta taguse veresauna tagajärjed rullusid nende ees lahti. Elfride jäi ehmatuses paar sammu maha.

„Aga miks nad juba valmis ehitatud raudteed kaevavad?” küsis ta siis järele tõtates.

„Inimesed peavad ju mingisugust tööd tegema,” jäi mees napolisõnaliseks ja Annale näis, et siin on midagi enamat, kui Günther neile avaldada soovib.

Lärmakale raudteejaama esisele platsile jõudes käis mees rahvasummas ühe vankri juurest teise juurde ja küsis igäühelt midagi türgi keeles. Lõpuks jäi ta ühe juurde pikemalt pidama.

„See peaks olema õige vanker,” lausus ta naistele, nagu ei võiks selles päris kindel olla, mida vankris kükitav ja kundesid ootav mees talle öelnud oli. Ümber vankri askeldas nõnda palju mehi, et Anna ja Elfride ei suutnud esiotsa taibata, kes neist täpselt peab nad kohale viima ja kellele ulatada Saksa misjonist kaasa antud liirid. Günther tõstis nende kohvrid vankripõhja, naised lükkasid need pinkide

alla ja võtsid ka ise vankris istet. Meeste uudishimulikud silmad õgisisid neid nii, et Anna oleks tahtnud pilgu maha lüüa ja silmsidet vältida.

„Veel kord suur tänu teile,” lausus ta Güntherile.

„Kui teil seal Marashis mõni hetk aega üle peaks jääma, astuge läbi,” lausus mees heatujuliselt, nagu ei asukski linn päevatee kaugusel. Siis sammus ta eemale, kuid peatus ja tõttas tagasi, et lisada vaid kaks sõna: „Räägime juttu.” Seejärel neelas rahvasumm mehe ja nende põgus kontakt oligi katkenud.

Naised võpatasid, kui vanker ootamatult liikuma hakkas ja üle väljaku kostis hobujuhi vali hüüe: „*Höst!*”^{*} Selja tagant oli näha vaid mehe lühikest kõrbevärvi jakki ja kõrget peakatet. Vanker liikus mööda konarlikku teed ja neil oli tegu, et end paigal hoida. Elfride, kes oli kaitseks päikese eest pannud pähe kübara ja sidunud selle peale räti, nägi nüüd välja rohkem nagu kohalik, mistõttu mees kõnetas neid türgi keeles.

„*Uzun bir yol muydu?*”^{**}

„Mida ta ütles?” päris Elfride Annalt, justkui võiks too mõista. „Äkki lähme valesse kohta?”

„Küllap lausus midagi viisakusest...” kostis Anna, et kaaslast maha rahustada. Elfride vaatas Annat pettunult, ta ju teadis, et Anna rääkis nelja keelt: kodunt oli ta saanud kaasa saksa ja eesti keele, õpingutest vene ja prantsuse keele, kuid ometi oli Elfride pettunud, et Anna türgi keelt ei osanud. Ta mõistis sealsamas, kui ebaõiglane oli tema

---

* Nõõ! (türgi k)

** Kas oli ka pikk tee? (türgi k)

nõrdimus, kuid ei saanud sinna midagi parata, sest salami lootis ta Anna peale palju rohkem, kui oleks soovinud eneselegi tunnistada.

Anna omakorda vidutas päikesesse vaadates silmi ja tundis, kuidas pika reisi väsimus on kontidest ühtäkki kadunud. Süda peksis ja peopesad tõmbusid higiseks. Nii oli võõraste linna sõites iga kord. Rahutus ei lahtunud enne, kui kompsud olid magamiskoha juurde maha pandud ja suupoolist võetud.

Vanker loksus kiviklibul madalate küngaste vahel. Nad möödusid väikestest küladest, kividest laotud madalatest majakestest, mis hästi jahedust hoidsid ja mille ukseavades lendlesid rasked tolmuksed kangad. Inimesi oli vähe näha, nad hoidsid siseruumidesse. Hoovides olid vankrid, elumajade ees tünnides vesi. See kõik andis tunnistust vilkast elust, mis oli justkui nende tuleku ajaks unne suikunud. Mõnes külas võis näha püssimehi, kes troppi hoidsid ja vankripäras istuvaid noori naisi jõllitasid.

„Kes need sellised on?” päris Elfride.

„Türgi sandarmid,” lausus Anna, sest muud varianti polnud, kuuldavasti ei tohtinud armeenlastel kodus püssi olla. Nende õed misjonis olid rääkinud, et armeenlastel on märksa vähem privileege, nad ei osale valitsemises ja maksavad rohkem makse.

„See kõik ei meeldi mulle,” võdistas Elfride õlgu.

Anna pigistas peos väikest kaelas rippuvat risti. Ta ei tahtnud Elfridele näidata, et ka temal oli hirm, sest püssimehed mitte ainult ei vaadanud, vaid aeg-ajalt ka hõikusid midagi. Ta võttis kohvrast väikese nahkköites piibli ja püüdis seda lugeda, kuid gooti tähed hüplesid silme

ees ja pilk ei jäänud neile püsima. Ta lasi raamatul sülle kukkuda ja luges mõttes Taaveti laulu, et suruda maha õõnsat tunnet sisemuses. Mida muud ta saigi teha, kui olla alandlik, hoida nägu ilmetu ja pea maas ning loota, et see, kes nende eest vastutab, kõik oma parima äranägemise järgi korraldab.

Järsku vanker peatus ja hääle järgi võis oletada, et juht vannub türgi keeles. Hobune hirnatas, Anna tõstis pea ja nägi, kuidas loom tagajalgadele tõuseb. Siis märkaski ta neid – kaht tee peal seisvat püssimeest, relvarihmad üle õla. Mehed rääkisid midagi elavalt žestikuleerides, sealjuures näis Annale, nagu püüaks vankrijuht end välja vabandada, sest ta tõmbus kummaliselt kõssi.

Üks meestest astus neile lähemale ja andis peaga märku, et nad vankrist maha roniksid. Naised kuuletusid. Elfride surus õla vastu Annat ja too tundis, kuidas õde üle keha värises, kui mees kohvri lahti tõmbas. See oli juba teine intsident kohvriga. Mida neil sealt ometi vaja oli? Olles kohvri läbi sobranud, jättis ta kõik asjad vankripõhja laiali ja Anna nägi, kuidas ta saapaga püha raamatu lahti-vajunud kaane peale astus. Seda tehes vaatas mees talle otsa, küllap reaktsiooni oodates. Anna ei kõssanudki, lõi vaid pilgu maha. Taaveti laul keris tema peas edasi-tagasi nagu ära kriibitud grammofoniplaat: „Ka kui ma kõnniksin pimedas orus, ei karda ma kurja, ei karda ma kurja, ei karda ma kurja, sest sina oled minuga.”

Vankrilaud kriuksatas, kui mees hooga maha hüppas. Ta astus naistele nii lähedale, et nad tajusid tema tubaka järele haisevat hingedõhku. Anna tundis, kuidas kindlustunne temast kadus ja sisemuses hakkas Taaveti

lauu kõrval kibeleva üks sinna ilmunud pilt. Pilt, mida ta oli näinud misjonikoolis õppides, joonistatud pilt lõhki-rebitud riiteta naisest, keda sõdur kinni hoiab ja kes on ilmarahvale justkui vaatamiseks välja pandud. „Sa katad mu ette laua mu vastaste silma all,” surus Anna uusi sõnu pildi asemel vaimusilma ette, et heiaetusest vabaneda, ja tundis, kuidas veri pähe tulvas.

Ta tõstis pilgu ja vaatas mehele otsa, olles valmis seisma oma mõtte eest, üheainsa, kõige olulisema: ta on kristlane ja sellena ka sureb. Kuid mees taandus, nähes baltisaksa misjonäri terashalle silmi, millest ei puudunud paras annus protestivaimu. Sandarm astus paar sammu eemale, sülitas maha, lõi siis jalaga vankri kõrval kõssitava mehe reit, et too üles kobiks, viipas seejärel kaaslasele ja nad astusid küla poole tagasi, püssid pooleldi langetatult käsivartel.

„Aitäh Issandale,” ütles Elfride kergendunult ohatas, kui mehed eemaldusid ja nad julgesid end jälle liigutada, et asjad kiiruga kohvrise tagasi toppida. „Tänu temale, see kõik oli tänu temale,” pobises Elfride asju korjates. „Meie üksi poleks suutnud neid takistada.” Siis võttis ta püha raamatu, mille peal mees oli tallunud, ja andis sellele suud. Ta pakkis raamatu hellalt silitades kotti, hoolikalt kohvrit sulgedes lausus justkui iseendale kinnituseks: „Kohutav oleks olnud sellest ilma jääda. Ei mingit tuge, kõige vähematki.”

„Jäta, Elfride,” lausus Anna, et õde maha rahustada, mille peale too kuulekalt pingile istus.

Edasi kulges tee linna poole rahulikult, kui mitte arvestada pekslevaid südameid ja kirbet sappi, mida nälgjane

magu ärevusest ja vankri loksumisest naistele ühtelugu suhu saatis.

*

Selline siis ongi Marash, Armeenia kuningate linn, kus elab kümneid tuhandeid armeenlasi, mõtles Anna viinamarjaistanduste juurest linnamüüride vahele jõudes. Müüride tagant ilmusid nähtavale kirikud ja punakaspruunidest savitellistest majad. Elujõuline linn oma igapäevatoimetustega oli tugevas kontrastis juttudega vaenutegevusest. Väikestest poeakendest müüsid mehed *kahramanmaraşi*, hiiglasuuri jäätiseid, mille ulatasid ostjatele luuavarre jämeduse pulga otsas. Lapsed sebisid ostjatel jalus ja lootsid saada ampsukest. Anna oli seda linna oodanud, uneski näinud. Enne Osmanite impeeriumi osaks saamist oli selle nimi kreeka keeles Germanicea ja nii oli Anna seda kohanud mainitavat ka vanades dokumentides. Kuigi Marash oli impeeriumi provints, peibutas vahemereline kliima siia ka turiste, rohkeid vilju kandvad apelsinipuud kasvasid kõikjal, siruta vaid käsi ja nopi.

Tänavad olid rahvast nii tihedalt täis, nagu nad polnud varem kunagi näinud. Mehed kandsid valdavalt musta tagurpidi pange meenutavat mütsikest või rätti. Naisel olid seljas värvilised kittelkleidid, lapsed käe otsas ja kõhul, juuksed rästi alt näole ronimas ja põlled ees. Mõned naised, küllap türklased, olid seevastu hoolega kaetud, mõnel paistsid vaid silmad, teisel oli loor näo ees, kolmandal lausa paks kangas. Nende seltskondades olid näokatteta vaid vanemad naised ja teenrid.